

ÜNSİYYƏTİN UNIVERSAL VƏ MƏDƏNİ-ESTETİK ASPEKTLƏRİ

Solmaz Süleymanova

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: Suleymanova.Solmaz@au.edu.az

Xülasə. Məqalədə ünsiyyətin verbal və qeyri-verbal xüsusiyyətlərinin mədəni aspektləri təhlil olunmuşdur. Həm bədii, həm də elmi ədəbiyyatlarda kommunikasiya sistemlərinin mədəniyyətlərarası növlərinin əhəmiyyəti, yəni insanlar arasında informasiya mübadiləsinin bu prosesə təsiri haqqında bir sıra nümunələr diqqətə çatdırılmışdır.

Açar sözlər: Estetika, incəsənət, kommunikasiya, dil.

UNIVERSAL AND CULTURAL AESTHETIC ASPECTS OF COMMUNICATION

Solmaz Suleymanova
Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Abstract. The article analyzes the cultural aspects of verbal and non-verbal characteristics of communication. Both fiction and scientific literature draw attention to a number of examples of the importance of intercultural types of communication systems, that is, the influence of information exchange between people on this process.

Keywords: Aesthetic, art, communication, language.

УНИВЕРСАЛЬНЫЕ И КУЛЬТУРНО- ЭСТЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЩЕНИЯ

Солмаз Сулейманова
Университет Азербайджан, Баку, Азербайджан

Резюме. В статье проанализированы культурные аспекты вербальных и невербальных характеристик общения. Как в художественной, так и в научной литературе обращено внимание на ряд примеров значения межкультурных типов систем коммуникации, то есть влияния обмена информацией между людьми на этот процесс.

Ключевые слова: Эстетика, искусство, общение, язык.

1. Giriş

Faktiki olaraq bugünkü Qərb elminin çiçəklənməsinin əsasında xüsusilə XVIII-XIX əsrlərdə söz sənətinə müstəsna əhəmiyyət verilməsi durur: Fikrini sözlə dəqiq ifadə edə bilməyən təbiət elmlərinin nümayəndələri öz sahələrində uğur qazana bilməzlər. Dünyanın dərk, yəni qneseoloji problemlərin meydana gəlməsi yalnız o zaman uğurlu olur ki, tədqiqatçı dəqiq şəkildə fikrini ifadə edə bilir. Çox zaman bizi əhatə edən dünyanın rəngarəngliyi sözlərin rəngarəngliyi vasitəsilə təcəssüm olunur. Kommunikasiyanın bütün prinsipləri ehtiva olunmadıqda gerçəkliyi, hadisələri, təsvir etmək üçün kifayət qədər adekvat söz ehtiyatına malik olmadıqda bir çox problemlər üzə çıxır.

Kommunikasiyanın mədəni kontekstdən asılılığı. Həm bədii, həm də elmi ədəbiyyatlarda kommunikasiya sistemlərinin mədəniyyətlərarası növlərinin əhəmiyyəti, yəni insanlar arasında informasiya mübadiləsi və fərqlərin bu prosesə təsiri haqqında bir sıra nümunələr var. İnsan kommunikasiyasının spesifikliyi haqqında qeyd olunur ki, "İnformasiya mübadiləsinin nəticəsi kimi kommunikativ təsir yalnız informasiya ötürən insanın

(kommunikator) və onu qəbul edən insanın (resipient) vahid və ya oxşar kodlaşdırma və ya dekodlaşdırma sistemlərinə malik olmasından asılıdır” [6, s.26].

Qeyd etmək olar ki, müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələri arasındakı kommunikasiya prosesində anlaşılmazlıq onların eyni dildə danışdıqları halda da ola bilər, belə ki, “hər hansı mətnin başa düşülməsi yalnız dil biliklərinin deyil, həm də dünya biliklərinin oxşarlığı ilə şərtlənir” [5, s.112]. Hər hansı bir mədəniyyətin xüsusiyyətlərindən məlumatsızlıq sözlərin hər birinin aydın olduğu halda verilən informasiyanı başa düşməməyə gətirib çıxara bilər.

Bu baxımdan anlaşılmazlıqdan qaçmaq üçün insanlar eyni dildə danışmaqla yanaşı bir-birlərinin “səssiz dilini” də başa düşməlidirlər, belə ki, təbii səs – nitqin istifadəsi ilə reallaşan verbal kommunikasiyadan başqa insanın işarələr sisteminə əsaslanan səssiz nitqi – qeyri-verbal kommunikasiya da mövcuddur. Adətən, qeyri-verbal kommunikasiya nitqi müşayiət edir, lakin o, faktik olaraq mətni də bütövlükdə əvəz edə bilər.

Başqa sözlə desək, nitq kommunikasiya prosesinin yalnız bir hissəsidir və real həyatda verbal və qeyri-verbal kommunikasiya bir-biri ilə sıx bağlıdır. Onlar arasındakı yeganə fərq ondan ibarətdir ki, insanlar öz qeyri-verbal davranışları haqqında danışdıqları sözlər kimi çox və şüurlu surətdə fikirləşmirlər. Lakin bu o, demək deyil ki, ötürülən informasiyanın müəyyən aspektlərini vurğulayan qeyri-verbal kommunikasiya danışanın emosional vəziyyətini gizlədir və ya aşkarlayır və yaxud da verbal kommunikasiyadan daha az əhəmiyyətlidir.

Tələffüz olunan sözlər və onları müşayiət edən davranış bir-birinə zidd də gələ bilər. Hər hansısa bir fikri sözlərlə ifadə edən fərd qeyri-verbal davranışı ilə bunun əksini də nümayiş etdirə bilər. Nitq mədəniyyəti ilə bağlı tədqiqatlarda bu problem bu və ya digər şəkildə öz əksini tapmışdır [1; 2; 3; 4].

Müxtəlif mədəniyyətlər arasında şəxsiyyətlərarası ünsiyyətdə kommunikasiya vasitələrindən necə istifadə olunması ilə bağlı mühüm fərqlər mövcuddur. Fərd ünsiyyətinin tərəfdarları olan qərb mədəniyyətlərinin nümayəndələri üçün informasiyanın məzmunu, yəni *necə* deyilməsi yox, *nə* deyilməsi daha mühümdür. Onların kommunikasiyaları ilə kontekst arasındakı əlaqə zəifdir. Aşağıkontekstli adlandırılan bu mədəniyyətlər üçün əsas əlamətlər nitqin sürətliliyi, anlayışlardan istifadənin dəqiqliyi və kommunikatorun mühakimələrinin məntiqliliyi olan informasiya mübadiləsinin koqnitiv üslubu xarakterikdir. Qrupda fərqlənmək və “cəmiyyətdə parıldamaq” üçün belə mədəniyyətlərin nümayəndələri öz nitq vərdişlərini inkişaf etdirməyə çalışırlar.

Kommunikasiyanın məzmunu amerikan mədəniyyətində çox yüksək qiymətləndirilir. Amerikanların əksəriyyəti gündəlik ünsiyyətdə “*small talk*”dan (qısa söhbət) istifadə edirlər: onlar bir-birilərinə “İşlər necədir?”, “Gözəl gündür, düzdür?” tipli suallar verirlər və heç də cavabını gözləməzlər. Diskussiyalar zamanı amerikanlar ilk növbədə dəqiq və aydın surətdə əsas argumenti irəli sürməyə çalışırlar ki, qarşı tərəfdə əsas informasiyanı dinləməyə həvəs yarada bilsinlər [4].

Yüksək kontekstli mədəniyyətlərdə isə informasiya ötürülməsi zamanı diqqəti daha çox informasiyanın kontekstinə, yəni ünsiyyət prosesinin kiminlə və hansı şəraitdə baş verməsinə yönəltmək meylliliyi mövcuddur. Bu xüsusiyyət informasiyanın məzmunundan çox onun necə ötürülməsinə verilən əhəmiyyətlə şərtlənir.

Kommunikasiyanın kontekstdən yüksək asılılığı bir çox şərq mədəniyyətləri üçün xarakterikdir, nitqin qeyri-dəqiqliyində, qeyri-müəyyən mühakimələrdən istifadədə, “ola bilər”, “çox güman ki” kimi sözlərdə təzahür edir. Belə ki, məsələn yaponlarda şəxsiyyətlərarası ünsiyyətin nəzakəti və harmoniyasının qorunmasını doğma dilin öz quruluşu təmin edir. Belə ki, fel cümlənin sonunda gəldiyi üçün həmsöhbətin reaksiyasından asılı olaraq sözü dəyişdirmək olur. Yaponlar “yox” sözündən istifadə etməməyə çalışaraq, daha yumşaq inkar vasitələrinə meyl edirlər.

Derrida nitqin birbaşa ünsiyyət vasitəsi kimi öyrənilməsinin Qərbi Avropa ənənəsini təkzib edir və göstərir ki, antik dövrdən bu günə qədər fəlsəfə yazılı olmuşdur. O, belə hesab edir ki, yazı işarələrinin ünsiyyət xüsusiyyətləri nitq işarələrinin ünsiyyət xüsusiyyətlərindən üstündür. Buna görə də düşüncənin simvolik modeli kimi yazı nitqdən üstündür. Lakin eyni zamanda o, qeyd edir ki, yazının və nitqin qarşıdurmasını aradan götürən fundamental xüsusiyyətlər mövcud olmuşdur [4]. Mədəniyyətdə kommunikasiyanın kontekstdən asılılığı nə qədər çox müşahidə olunursa, qeyri-verbal davranışda – mimika, jestlər, toxunuş, göz kontaktı və s. diqqət çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, yaponlarda susmaq güc və cəsarətin nümayişi kimi qiymətləndirilsə də, digər tərəfdən onlarda “nitq orqanı” dil yox, gözlər hesab olunur.

İncəsənətdə Kommunikasiya. Kütləvi kommunikasiya vasitələrinin - dövrü mətbuatın, kinonun, radionun, televiziyanın, internetin və sairənin geniş yayılması XX əsrdə sosial həyatın da köklü şəkildə dəyişməsinə səbəb oldu. Bu vasitələr faktiki olaraq əvvəllər bədii dəyərlərə çıxmaq imkanına malik olmayan geniş xalq kütlələrinə dünya mədəniyyətinin nailiyyətləri ilə tanış olmaq imkanı verdi.

Bununla yanaşı ənənəvi incəsənət növlərinin (ilk növbədə rəssamlığın, heykəltaraşlığın, teatrın) poliqrafiya, səs yazısı vasitələri yaxud ekranla yayılması prosesi nəticəsində köklü dəyişikliklərə məruz qaldılar, özlərinin bir sıra təməl xüsusiyyətlərindən, teatrda aktyorla auditoriya arasında birbaşa təmasdan məhrum oldular.

Ədəbi əsərin yeni kommunikativ vəziyyətə gətirilməsi onun fəaliyyətinin yeni amilinə çevrildi. Bu təkcə onun qavranılmasına deyil, həmçinin daxili strukturuna da təsir göstərirdi. Geniş və dağınıq insan qruplarını ehtiva etmək, vaxtaşırı eyni auditoriyaya müraciət etməyin mümkünlüyü kütləvi kommunikasiya vasitələrinin təməl xüsusiyyətidir.

Bu bazanın əsasında təhkiyənin spesifik formaları (məbədi olan roman, teleseriallar və sairə) yarandılar, populyar incəsənət janrları (komediya, sərgüzəşt janrları, müzikl, melodrama) daha çox inkişaf etməyə başladılar. İncəsənətin kütləvi kommunikasiya sistemindəki fəaliyyətində, mətbuatda, radio və televiziya proqramlarında bədiiliyin və qeyri-bədiiliyin

dialektikasını özünü büruzə verdi. Onun yeni və əənəvi növləri - ədəbiyyatda sənədli, və audiovizual bədii yaradıcılıq formaları arasında qarşılıqlı münasibətlər gücləndilər.

Reproduksiya prosesinə və kommunikasiyanın təsiri altında mədəniyyətin özünəməxsus “ara” formaları - komikslərdən və “fotoromanlar”dan tutmuş tele- və radioteatra qədər, yeni konsert proqramları tipləri, ədəbi əsərlərin ekranlaşdırılması, həmçinin müxtəlif sənətkarların əsərlərinə, muzeylərin fəaliyyətinə həsr olunmuş verilişlər meydana gəldilər.

Yeni texniki vasitələrin əsasında ekran incəsənət növlərinin ekran kompleksi (kino, televiziya, video) meydana gəldi. Onlar spesifik ifadə vasitələrinə - hərəkətdə təsvirə, görmə obrazının rakursla və miqyasla canlandırılmasına, montaja, vizual və səs sırasına malikdirlər. Ekran yaradıcılığının da oyun (bədii), sənədli, elmi-kütləvi və cizgi film növləri formalaşdı.

Əgər kino repertuarında tammetrajlı (bədii) filmlər aparıcı yer tuturlarsa, televiziya da çoxseriyalı və qısametrajlı filmlər geniş yer tuturlar. Estetik planda ekran incəsənəti əənəvi yaradıcılıq formaları üçün səciyyəvi olan bədii axtarışları davam və inkişaf etdirirlər. Həç də təsadüfi deyildir ki, kino sənəti meydana gələndə onu “gözlə görünən ədəbiyyat” və “hərəkət edən rəssamlıq” adlandırırdılar.

Ekran incəsənətin imkanlarını müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf etdirdi: biz burada fototəsvirlərdən tutmuş açıq eksperimental səciyyə daşıyan cizgi filmlərinə kimi müxtəlif ekran əsərlərinə təsadüf edirik. Bu nümunələrdə təsvir və səs son dərəcə müxtəlif tərzdə, müxtəlif texniki üsullarla gerçəkləşdirilir.

Nəticə. Nəticə etibarilə qeyd etmək olar ki, kommunikasiyanın silsilələri estetik fəaliyyətin müxtəlif sahələrinə xidmət edən dilin köməyi ilə gerçəkləşdirilir. Bu silsilələrin əsasları bədii mədəniyyətin kontekstində estetik fəaliyyətin müstəqil formaları kimi üzvlənirlər və bu prosesdə nəsnə-ışarə xarakteri kəsb edirlər. Bunlar aşağıdakılardır: bədii yardımlıq - estetik fəaliyyətin peşəkar (yaxud həvəskar) növü və onun texnologiyası; bədii əsər - estetik fəaliyyətin spesifik məhsulu; estetik qavrama və onun əsasında estetik münasibətin formalaşması - silsilənin başa çatması və eyni zamanda estetik fəaliyyətin bərpası üçün çıxış məqamı.

Elmi-texniki tərəqqi dövründə kütləvi informasiya vasitələri bədii dəyərləri faktiki olaraq ucu-bucağı bilinməyən bir auditoriyaya nəql etmək imkanına malikdirlər. Belə bir şəraitdə bədii kommunikasiyanın xarakteri və məzmunu dəyişir, get-gedə yeni sistemlər bədii mədəniyyətin fəaliyyətinə qoşulurlar və nəticədə bədii kommunikasiya kütləvi xarakter kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev A.S. (1981), Nitq Mədəniyyəti və Natiqlik Sənəti. Bakı, Maarif, 360.
2. Abdullayev N.Ə. (2013), Nitq Mədəniyyətinin Əsasları. Bakı, 277.
3. Xəlilov H. (1994), Diplomatiya Mədəniyyəti və Natiqlik Sənətinin Kateqoriyaları. Bakı, 204.

4. Деррида Ж. (2000), Письмо и Различие. Санкт-Петербург: Академический проект, 430.
5. Ицкович В.А., Скворцов Л.И. (1970), Актуальные Проблемы Культуры Речи. Москва, 404.
6. Толмачев А. (1958), Об Ораторском Искусстве. Москва, 270.
7. Цицерон М.Т. (1972), Три Такта Об Ораторском Искусстве. Москва, 310.